

Kettős kisebbségben, kettős szorításban

Megfélemlítés, szegregáció és retorzió
– Zsidók Szabadkán az impériumváltás után (1919–1922)

Az új állam (v)iszonya

Az első világháborút lezáró impériumváltással a délvidéki zsidóság is válaszüte elé került. Az új állam keretén belüli beilleszkedésére nehezítő körülményként hatott a zsidóság erőteljes kötődése a magyar kultúrához, nyelvhez és identitáshoz. A zsidóságnak – akárcsak az új államba szakadt magyarságnak és németségnek – a mozgástere alapvetően determinálva volt a délszláv politikai elit részéről, amely a nemzetállami kiteljesedés révéletében minden eszközzel az újonnan birtokba vett terület nem szláv lakosságának elszigetelésére és annak kulturális, gazdasági pozícióinak a gyöngítésére, illetve leépítésére törekedett. Kevésbé ismert tény, hogy az új állam által a zsidók ellen alkalmazott drasztikus erőszak és a megtorló intézkedések nem egy esetben felülmúlták a többi kisebbség elleni fizikai és pszichológiai hadviselés technikáját is.

Ebben a légkörben a szabadkai zsidó értelmiség gyorsan felismerte az új helyzet kihívásait, s már 1922 elején megfogalmazta azokat a lehetséges stratégiákat és alternatívákat, amelyek megítélésük szerint az új helyzetben adekvát választ tudtak adni az új kihívásokra. A személyeskedésektől sem mentes vita elsősorban a nemzetiségi és a vallási lét kettősségével járó lelki vívódás, az asszimilációs alkalmazkodás körül zajlott.

Szabadka gazdasági és művelődési életében az 1867-es kiegyezés után nyert teret a zsidóság, igazi felívelése pedig a századfordulón kezdődött meg. A statisztikai adatok tanúsága szerint a zsidó polgárok száma az alföldi városban az 1880 és 1910 közötti harminc évben megduplázódott: míg 1880-ban a városban 1647 zsidó polgárt regisztráltak, addig 1910-ben a számuk 3539-re emelkedett¹, s nagyjából hasonló adatot produkált a

¹ In: <http://karadyviktor.uni.hu/keret.cgi/?zsidotarsadort/NEPESSEG18801910.htm>
(letöltés ideje: 2013. január 5., 18:47)

szerb hatalom felhívására 1919-ben készített helyi lakossági összeírás is, amely 3293 főben állapította meg a számukat.²

A zsidó közösségnek a város gazdasági és művelődési életében betöltött szerepét jól mutatja annak belső társadalmi rétegződése is. Az impériumváltáskor a bankárok és a gyárosok 3–10%-át, az értelmiség és a közhivatalnokok 30–35%-át tették ki. Legnagyobb részük a kereskedelemben és a kisiparban foglalatzkodott, ide sorolható 50–55%-uk, s csupán a gyári munkások vonatkozásában esett a létszámuk 1–5%-ra.³ Ezek az adatok egyben arról is tanúskodnak, hogy a szabadkai zsidóság elsősorban a jelentős pénzügyi tőkét birtokló szektorokban volt igen nagy számban jelen, így a bankszektorban, a gyárakban és a nagykereskedelemben a számuk elérhette a 80–90 százalékot, de a kiskereskedelem 60–70 százalékát is ők ellenőrizték.⁴

Ennek a komoly gazdasági erővel és szellemi potenciával rendelkező közösségnek a nagyobbik része az impériumváltás ellenére továbbra is magyar érzelmű maradt; a rendelkezésünkre álló írásos dokumentumok alapján tevékenyen részt vettek a magyar köz-, művelődési és szellemi életben is.

A város gazdasági, társadalmi és művelődési életében elfoglalt helyzetük miatt már 1919-ben komoly támadások érték a közösséget a helyi szláv sajtóban. Feltételezhetően a magyar oktatási rendszer leépítése elleni zsidó tiltakozás hatására jelentek meg többek között a következő sorok a *Neven*⁵ 1919. augusztus 17-i számában: „Valóban nagy impertencia és vastag arcbőr kell ahhoz, hogy ma, amikor megtúrjuk magunk körül az egész galíciai csőcseléket, ami a románok és csehszlovákok nem tiszta lelkiismeretét terheli, arra vetemednek, hogy a város tanfelügyelőjét [Mijo Mandić – D. Z.], egy általánosan tisztelt és becsült öreget megkíséreljék bemocskolni. [...] Magyarország addig létezett, amíg a zsidók nem ragadták kezükbe a sajtót és a tőkét. A mi nagy szláv védelmezőnk, Oroszországot kersztre feszítették a zsidók abban a pillanatban, amikor politikailag felszabadították. Ne csodálkozzunk tehát, ha arra vetemednek, hogy megtámadják

² IAS, F.47. I. 22/1919.

³ Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, 5, Beograd, 1987. Dušan Delić: *Kratak pregled istorije subotičkih Jevreja i njihovog doprinosa razvoju grada*, 137.

⁴ Uo.

⁵ A *Neven* 1884-ben alapította Baján Mijo Mandić. A lap 1887-ben költözött Szabadkára, kezdetben havilap volt. 1912-től a bunyevácok politikai jogaiért szállt síkra. 1918 és 1921 között napilapként jelent meg, egy időben a Bunyevác–Sokác Párt orgánuma volt, később pedig a Horvát Parasztpárt szerémségi és vajdasági lapja. 1940-ben szűnt meg.

egy kimagasló férfiúnkat is, de ez az eset legyen intő példa mindazoknak, akik eddig nem tudták, hol rejlik a népünknek és államunknak szánt mérreg...”⁶

S ahogy az lenni szokott, a közhangulat felkorbácsolását követően az indulatok nem maradtak meg pusztán a verbalitás talaján: a Minerva Nyomdát és a *Bácsmezei Naplót* is birtokló Fenyves Ferenc tulajdonában lévő Korzó mozi 1920. május 13-án esett a rombolás áldozatául. S bár Fenyves a belügyminisztériumtól kért kártérítést, azt sosem kapta meg.⁷

Az erőszak elharapózásának eklatáns kordokumentuma a szabadkai levéltárban őrzött – az ortodox és a neológ zsidó hitközségek által közösen írt – tiltakozó levél, amelyből azt lehet megtudni, hogy 1922. március 3-án a szabadkai rendőrség bekerítette a zsinagóga környékét, és razziát tartott az istentisztelet után. Mintegy 50–60 hívőt tartóztattak le azzal az indokkal, hogy nem tudták igazolni a személyazonosságukat. A letartóztatottakat a szabadkai börtönben köztörvényes bűncselekményeket elkövetők közé zárták be. A dokumentum szerint a zsidó hitközség a tiltakozáson túl szilárd garanciákat kért a polgármestertől, hogy a jövőben ilyesmi nem fog előfordulni.⁸

Ezzel párhuzamosan megkezdődött a zsidóságnak a magyaroktól való szegregációja az oktatásban. Egy 1921. július 14-én meghozott rendelet az 1922/1923-as tanévtől kezdve a zsidókat kitiltotta a magyar oktatási rendszerből, s kizárólag az államnyelvű oktatást engedélyezték számukra.⁹ Ennek az volt a következménye, hogy még a rendelet életbelépése előtt, 1922. március 16-án a szabadkai gimnáziumból 51 tanulót zártak ki azzal az indokkal, hogy németek és zsidók nem járhatnak magyar iskolába.¹⁰ Bár ekkor még nem rendelték el a magyar tanulók vallási alapon történő elkülönítését, a szabadkai tanárok túltettek a Pribičević¹¹ oktatási miniszter

⁶ *Neven*, 1919. augusztus 17.

⁷ IAS, F.47. XX. 574/1920.

⁸ IAS, F.47. 1137.539/1922.

⁹ Ljubodrag Dimić: *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*, knjiga 3, Beograd, 1997. 64.

¹⁰ *Bácsmezei Napló*, 1922. március 17.

¹¹ Svetozar Pribičević (Hrvatska Kostajnica, 1875. október 26.–Prága, 1936. szeptember 15.) Horvátországban született szerb politikus, a Demokrata Párt kiemelkedő személyisége. Az SZHSZ Királyság megalakulásakor előbb a belügyminiszteri, majd az oktatási tárcát vezette, a korszakban, mint az unitárius állam egyik leghevesebb szónoka, Stjepan Radić kéréseire ellenfelenek számított. A húszas évek második felében azonban szembefordult Belgrád centralisztikus politikájával, s a Demokrata Pártból is kilépett. Az 1929-ben bevezetett királyi diktatúra után letartóztatták, s 1931-ig börtönben raboskodott. Ezt követően Prágába emigrált, ahol megírta Sándor király diktatúrájáról szóló könyvét. Ott hunyt el 1936-ban.

által előírt névelmezési rendeleten – amelyik a tanuló anyanyelvű oktatását a szülők és a nagyszülők nevéhez kötötte –, s a szabadkai gimnáziumban a megmaradt párhuzamos magyar osztályokat szétválasztva, azok egyik részébe csakis keresztény, a másikba pedig kizárólag zsidó vallású tanulókat osztottak be.¹² Így Szabadkán hivatalosan is létrejött a magyar magyar és zsidó magyar tagozati rendszer. Ezzel párhuzamosan az újvidéki gimnázium magyar osztályaiból végleg kitiltották a zsidókat, ami egyben azzal is járt, hogy az első éven megszüntették a magyar tagozatot, mivel a zsidók kitiltása miatt a mintegy száz magyar jelentkező a hatóságok szerint nem volt elég a magyar nyelvű oktatás megkezdéséhez.¹³ Egy rövid kitérő erejéig jegyezzük meg azt is, hogy ekkor még működött az újvidéki polgári iskola magyar tagozata: első osztályába 33 fiú és 47 lány iratkozott be. A város területén magyar nyelvű elemi oktatásban összesen 967-en vettek részt, német nyelven 161-en tanultak, míg a szerb tagozatokon 1270 kisdíák tanult.¹⁴

A keresztény magyar és a zsidó diákok szétválasztásának következő epizódja mintegy kétszáz diákot érintett 1923 januárjában, amikor a szabadkai zsidó elemiben elrendelték, hogy a szerbül nem tudó tanítók államnyelven tartsák meg óráikat. A törvényi intézkedés következtében a Biblia héber szövegét is szerbül kellett előadni, amit így értelemeszerűen nem érthetett meg sem a tanuló, sem a tanító. Hasonló abszurd jelenségekre került sor a földrajznál, a történelemnél, az írásnál és az olvasásnál is. A szülői tiltakozások hatástalanok maradtak, s a hatóságok a gyerekek vallására hivatkozva megtagadták a még meglévő magyar osztályokba történő átiratkozás lehetőségét is.¹⁵ Az Oktatási Minisztérium hivatalosan 1923 márciusában tiltotta el a zsidókat a magyar elemik alsó öt osztályától.¹⁶

A megfélemlítést szolgálták a hivatalos hatóságoknak a zsidókkal kapcsolatos nyilatkozatai is. Lazo Bugarski Bács megye Szabadka demokrata párti főispánja 1922 júniusában a *Bácsmezei Naplónak* adott nyilatkozatában például a zsidóknak a Magyar Párt szervezésében betöltött szerepét támadta: „magánúton több helyről értesültem arról, hogy a magyar szervezkedést németek és zsidók intézik. Amikor hangsúlyozom, hogy az ország minden polgárának szervezkedési szabadsága van, nem hallgathatom el azt,

¹² Uo.

¹³ *Bácsmezei Napló*, 1922. szeptember 21.

¹⁴ Uo.

¹⁵ *Bácsmezei Napló*, 1923. január 14.

¹⁶ Zoran Janjetović: *Deca careva, pastorčad kraljeva – Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd, 2005. 238.

hogy emberek más nemzetiségek ügyeibe avatkoznak bele. Éppen ez az, ami ebben a kérdésben gondolkodóba kell, hogy ejtse a hatóságokat.”¹⁷

Nem sokkal ezt követően, 1922. június 25-én a belügyminisztérium BBB ügyosztálya rendeletileg kötelezte Vajdaságban a főispánokat és a közigazgatási hatóságokat a „*zsidókkal*” szembeni „különleges eljárásra”. Ennek értelmében a hatóságok megkezdték az összeírásukat, és lakhatási engedély beszerzésére kötelezték is őket. Ezzel párhuzamosan egy belügyminiszteri rendelet pedig a *nemzeti érdek fokozottabb védelmére* hivatkozva elrendelte a zsidók rendőri felügyeletét és hatósági ellenőrzését is.¹⁸ Az ezt követő tömeges kiutasítási hullámban Szabadkáról harmincöt zsidó családot és több magánszemélyt utasítottak ki Magyarországra. A kiutasítottak többsége az orvosok, ügyvédek, gyógyszerészek, kereskedők, egykori tisztviselők közül került ki.¹⁹

A zsidókérdés a központi, illetve a helyi végrehajtó hatalom közötti konfliktusokban és kommunikációs nehézségekben is megjelent. Egy 1922. október 12-én keltezett belügyminiszteri körlevél például arról írt, hogy a Szerbiából érkezett, frissen kinevezett állami tisztviselők – akiknek a pénzügyi rendszer átláthatóvá tétele volt a feladata – igen nehéz helyzetbe kerültek a helyi hatóságok, de elsősorban a helyi rendőrség és a helyi bíróságok hozzáállása miatt, mivel azok ignorálták a szerbiai tisztviselők lakás- és házrekvirálási igényeit. A belügyminisztérium megítélése szerint ennek okai elsősorban a korrupcióban rejlettek. A helyi hatóságoknak ugyanis nem felelt meg, hogy az adókvetések és beszédések körüli vizsásságok felszínre kerüljenek. A körlevél e vonatkozásban igen kemény hangot ütött meg, s egyenesen úgy fogalmazott, hogy „megengedhetetlen a helyi hatóságok ilyen hozzáállása, de különösen az a tény, hogy nem hajlandók eleget tenni a szerbiai hivatalnokok kérésének, s nem rekvirálják számukra a gazdag magyarok és zsidók házait”.²⁰ A belügy szerint ennek következménye az lett, hogy a frissen kinevezett tisztviselők jó része – mivel egy idő után nem tudta fizetni a drága szállodákat, kénytelen volt dolgavégezetlenül visszaköltözni oda, ahonnan jött. A rekvirálások elszabotálásáért felelősök kézre kerítése érdekében a legszigorúbb intézkedéseket helyezték kilátásba.²¹

Az új államban a kisebbségek vonatkozásában a választójog, illetve az állampolgárság kérdése szorosan összefüggött az ún. optálás kérdésköré-

¹⁷ *Bácsmegyei Napló*, 1922. június 15.

¹⁸ *Bácsmegyei Napló*, 1922. június 26.

¹⁹ *Bácsmegyei Napló*, 1922. július 9.

²⁰ IAS, F.47.1140.1411/1922.

²¹ Uo.

vel. Az optáns olyan személy volt, aki két állampolgárság közül az egyik javára dönthetett.

Az optálás jogát a trianoni békeszerződés 44. cikkének 3–4. szakasza szabályozta.²² Ennek értelmében a határhúzásokkal létrejött új államokba került közösségek közül a magyarok, a németek és a zsidók közül azok, akik 1910. január elsején a volt Osztrák–Magyar Monarchiának a délszláv államhoz került területein éltek, jogosultak voltak arra, hogy egyénileg mérleeljék, felveszik-e az SZHSZ állam állampolgárságát, vagy esetleg egy másik állam mellett döntenek. Az optálási rendeletet Svetozar Pribičević akkori belügyminiszter írta alá, s ennek értelmében 1922. július 26-áig megtiltották a kisebbségek politikai és kulturális szervezkedését, s a választójoguktól is megfosztották őket. A rendelet részletesen szabályozta a magyarországi délszlávok optálásának módját is.²³

Az optálási jog, illetve az SZHSZ és a magyar állam megegyezése értelmében, ha az azzal élő nem az SZHSZ-állampolgárság mellett döntött, úgy az állam területét legkésőbb 1926. július 26-áig végleg el kellett hagynia. Végül az optánsok kiköltözésének határidejét a két ország többszöri módosítás után 1930. november 1-jéig hosszabbította meg.

A hatóságok a békeszerződésekben foglaltakat azonban rendeletekben sértették meg. A Belügyminisztérium Bácska, Baranya, Bánát (BBB) ügyosztálya által 1922. június 23-án kiadott rendelet jelentősen szűkítette az SZHSZ állam javára történő optánsok körét. Mindazok, akik 1918. november 13-át követően nem tudták hivatalos dokumentumokkal igazolni az SZHSZ állam területén való tartózkodásuk jogszerűségét, automatikusan kizárattak az állampolgárságot igénylők köréből. Jóval nagyobb kört ölelt fel a második kizáró tényező. A rendelet második pontja alapján gyakorlatilag az 1918 és 1921 között munkájukat végző tisztviselői kart kizárták az állampolgárok kötelekéből. Ennek a pontnak az értelmében ugyanis mindazok, akik 1918. november 13-a után a magyar állam, a hadsereg, illetve a különböző katonai alakulatok szolgálatában álltak, s bérezésüket Budapestről kapták, automatikusan kizárásra kerültek az állampolgárságot igénylők köréből. A rendelet azokat a nagykorúságukat elért férfiakat is megfosztotta az állampolgárság igénylésének lehetőségétől, akik a határhúzás, vagy a politikai instabilitás miatt képtelenek voltak eleget tenni az SZHSZ-hadseregbe történő behívónak, sőt mindazokat a szlávokat

²² Az optálás vonatkozásában lásd: Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, 1989. 94–98. A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, 2004. 25–27. Šandor Mesaroš: *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*. Novi Sad, 1981. 149.

²³ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség...* 26–27.

is megfosztotta az állampolgárság igénylésétől, akik az adott időszakban külföldi államok területén tartózkodtak.²⁴

Az optálási jog a döntés meghozatalával járó vívódás belső konfliktusán túl tehát komoly szankciókat is hordozott magában: a kettős állampolgárság lehetőségét pedig teljesen kizárta. Ez megannyi személyes tragédiát hozott magával a zsidóság körében is. Egy bizonyos Ernst Hauser, 1905-ben Szabadkán született izraelita vallású egyetemista a háború utáni zűrzavarban Bécsbe keveredett, s ott osztrák állampolgárságot szerzett. 1926. július 3-án osztrák útlevéllel, benne magyar átutazó- és az SZHSZ Királyságba belépésre feljogosító vízummal utazott szülővárosába. Hogy pontosan hogyan és miként került sor a letartóztatására, a fennmaradt iratok alapján nem tudni. A szabadkai rendőr-főkapitányság útlevelét elkobozta, s a következő feljelentéssel adta át 1926. július 6-án az ügyészségnek: „Megtiszteltetés számomra, hogy átadhatom Önnek Ernst Hauser szabadkai lakos kihallgatási jegyzőkönyvét és osztrák útlevelét, amelyből egyértelműen kiderül, hogy a nevezett személy szimulálta az osztrák állampolgárságot, hogy így kerülje ki hadseregünkben a szolgálatot. Kérem, hogy az ezzel kapcsolatos törvényeket a legszigorúbban alkalmazzák vele szemben, hogy ezzel statuáljunk példát a hozzá hasonlóknak.”²⁵ Hogy Hauser sorsa ezt követően hogyan alakult, arra nézve nincs használható útbaigazító dokumentum.

Más utat járt be az 1900. július 19-én Bécsben született Hámos Leó, aki 1930. február 18-án – tehát kilenc hónappal az optások végleges kiköltözése előtt – írt levelet a hatóságoknak, miszerint 1924. február 19-én szóban arról tájékoztatták, hogy elutasították 1922-ben beadott állampolgársági kérelmét. A hatóságoktól azt kérte, hogy hat év után végre írásban is erősítsék meg, illetve indokolják meg az elutasítást. A helyi hatóságok egy 1930. március 22-i határozattal elutasították az írásbeli indoklást, és Hámost a belügyminisztériumhoz irányították. A Belügyminisztériumtól érkezett választ nem ismerjük, csak a szabadkai rendőrfőkapitány ezzel kapcsolatos állásfoglalását: „értesítem, hogy Hámos Leó nem szerepel a büntető nyilvántartásban. Ettől függetlenül úgy véljük, hogy a fennevezett kérelmét elvi okokból nem lehet teljesíteni.”²⁶

Itt kell kitérnünk az 1893-ban Szegeden született Dörflinger György esetére is. Dörflinger 1922. június 9-én Szabadkán kérte az SZHSZ-állampolgárságot. Egészen 1926-ig semmilyen választ nem kapott. Az

²⁴ IAS F.47.1207. I.178/1922.

²⁵ IAS F.47.1220. I.185/1926.

²⁶ IAS F.47.1207. I.350/1922.

időközben Óbecsére költözött Dörflingert 1926. szeptember 17-én azért akarták az országból kiutasítani, mert az óbecsei járásbíró szerint nem talált magának munkát, állampolgársága nem volt, így az a veszély fenyegetett, hogy a községnek kell eltartania. Két hónappal később, 1926. november 17-én Dörflinger ügyét már a bácsmegyei alispánnál találjuk. Az óbecsei hatóságok szerint ekkor Dörflingert azért kellett kiutasítani, mert munkanélküli révén nem volt bizonyított, hogy az elmúlt években valóban az SZHSZ Királysághoz került területeken élt. A kiutasításról szóló döntés tovább húzódott. 1927. január 6-án Dörflingerrel már az Államvédelmi Hatóság foglalkozott. Az utolsó fennmaradt, 1927. január 10-én kelt dokumentumban a vallatások sokaságán túllevő Dörflinger ügyében az Államvédelmi Hatóság belgrádi részlege végre bekérte a szabadkai illetékesektől Dörflinger 1922-ben beadott állampolgársági kérelmét.²⁷ Dörflinger sora ettől a ponttól – hasonlóan ez előzőekben felsoroltakéhoz – ismeretlen.

Utolsó példaként említsük meg Samuel Natant, a néhai Mavra Kutna szabadkai rabbi fiát, aki 1863. március 25-én született Szabadkán. 1890 óta Przemisłben élt orvosként. Egy 1925-ből fennmaradt dokumentumban kérte az SZHSZ-állampolgárok névsorából való kivezetését, hogy felvehesse a lengyel állampolgárságot.²⁸ Hogy milyen sikerrel járt, az az idők kódébe veszve, a mai napig ismeretlen.

A zsidóság dilemmája

Ebben a helyzetben indult meg a szabadkai zsidó értelmiség körében az a stratégiakeresés, amelyik a zsidóságnak az új helyzetben való elhelyezkedését, integrálódását és adaptálódását volt hivatott meghatározni.

Az 1922 első felében a *Bácsmegyei Napló* hasábjain lezajlott – személyeskedéstől sem mentes – Fischer Jákó (*Zsidó nemzetiség*, 1922. január 10.), Dohány Gyula (*A zsidó nemzetiség*, 1922. január 21.) és Stern Lázár (*A zsidókérdés*, 1922. február 5.) – vitában a zsidóság jövőbeli követendő stratégiáját illetően alapvetően két lehetséges opció vázolódt. Az első opció szószólói az addigi status quo fenntartását, a zsidóság sorsának a magyarsághoz való további kötését, sőt az akkor még meg sem alakult Magyar Párton belüli politizálását szorgalmazták, mivel Fischer és Stern alapvetően csak a vallási kérdésben láttak különbséget. Ebből következett, hogy ők nemzetiségi, kulturális és érzelmi téren a zsidóságot továbbra is a magyarsághoz sorolták.

²⁷ IAS F.47.1207. I.151/1922.

²⁸ IAS F.47.1220. IV.679/1925.

Fischer vitaindítójában többek között a következőket írta mindezzel kapcsolatban: „A magyar zsidó kétségtelenül magyar érzésű. Nem is csinál ebből titkot, nincs is reá oka, nem is kell azt szégyellnie. A népszámlálási ívek kitöltésénél sem tagadta meg ezt a jellegét. Magyar nevelést kapott, magyar gondolatvilágban, magyar hazaszeretemben nőtt fel, mint akármelyik fajmagyar. Ha ennek nem lehet rossz néven venni, hogy megőrzi magyar jellegét, a zsidót sem szabad ezért kevesebbre becsülni. [...] Az asszimilálódás nem lehet erőszakos, nem lehet kiméletlen, nem lehet egy generáció alatt megvalósítható, mert minden ilyen erőszak pusztulást eredményez. Ha szabad a szerb, a horvát, a cseh, a német, a francia, az angol zsidónak büszkén vallani, hogy ő szerb, horvát, cseh, német, francia, vagy angol zsidó és nem palesztinai, miért ne legyen ugyanezt szabad érezni és vallani a magyar zsidónak is. Nincs a világon olyan nemzet, amelyben a zsidóság, mint nemzeti kisebbség politikai pártba tömörülni akart volna. Nincs kilátás arra, hogy a jövőben ilyen törekvés fölmerüljön. A zsidóság mindig valamely nemzeti irányultságú párthoz csatlakozott, és a példák azt mutatják, hogy közülük került ki a legtöbb és leghevesebb nacionalista elem. Csak elvétve akadunk olyanokra, akik kozmopolita, vagy progresszív elveket vallanak.”²⁹

A második alternatíva képviselője – Dohány – a zsidóságnak a magyarságtól való teljes elkülönülését, külön nemzetiségként való definiálását vallotta, s elutasította a Magyar Párton belüli politizálás kereteit. Ezért az önálló politikai aktivitást és a független zsidó állam létrehozását szorgalmazta. Többek között a következőket írta Fischernek adott reflexiójában: „Abban a légkörben, amelyért mi a nemzetiségi kérdés körül küzdünk, egy végleges zsidó nemzetiségi szervezkedés, a nyílt fellépés nemzetiségi érdekeinkért szerbvel, magyarral, némettel szemben és amikor a nemzetiségi szabadságok védelméről és képviseléről van szó, a többi nemzetiségi kisebbséggel karöltve: – ez az az út, amely gyenge jellemű zsidóknak szolgálalkú csuszás-mászása, a másik oldalon pedig a magyarságnál csak visszatetszést keltő tüntető magyarság-reprezentálás helyébe egy magyarral, szerbvel szemben tiszta és becsületes viszonyt teremt. [...] Egyetlen pont van, ahol a cikkíróval egyetértek. Ez az ő szubjektív vallomása. Erről vitatkozni nem lehet. Ez az a megállapítás, hogy magyar szón, magyar kulturán nevelkedtünk, annak szeretetét belőlünk kiölni nem fogják. De igenis ki kell gyógyulnunk már egyszer abból a tévhitből, hogy a magyarság reprezentásai mi egyáltalában lehetünk még valaha, hogy szerb, német, román, francia, angol minket bármikor annak tekintene. [...] És itt a külön zsidó szervezkedés kérdését egy számtani művelettel lehet illusztrálni.

Ha a vojvodinai nemzetiségek a szerb radikális pártnak topolai poslanik-szónokai szerint szenvedtek eddig, sérelmeket, igazságtalanságukat, úgy mi zsidók a szenvedésben és igazságtalanságokban egy pluszt kaptunk, mert mi azonfelül, hogy magyarokként voltak sérelmeink, ezenfelül mint zsidóknak külön elszenvedett igazságtalanságaink voltak. A magyar nemzeti szervezkedésbe ez a plusz nem fér bele és nem lehet programpont, mert a magyar párt nem lesz zsidó párt.”³⁰

Dohány Gyula fejtegetéseire indulatosan válaszolt Stern Lázár, aki egyenesen a következőképpen fogalmazott: „A zsidóság mint nemzetiség önkéntelenül is részese lesz mindannak, ami együtt jár a nemzetiséggel. Támadva lesz és támadni fog, a gyűlölet tengerén fog uszni és maga is gyűlölni fog. Az antiszemitizmus megszületésének ezen eszköze tehát végzetes hibában szenved, gyűlölet eszközéből véli kisarjadni a szeretetet, Belzebubbal akarja kikergetni az ördögöt. De azonfelül azt a bizonyos plus gyűlöletet, mire dr. Dohány ur céloz, ez az eszköz bizonyára meghozza, csakhogy fokozottabb mérvben a dr. Dohány cikkében említett plus gyűlöletnél. A zsidót gyűlölni fogják, mint zsidót és mint nemzetiséget. A két plus közötti különbség csak az, hogyha a zsidóság nyíltan vallja magát annak, ami valóban, t.i. magyar nemzetiségűnek, az uralkodó nemzetiség részéről mint magyar és mint zsidó lesz gyűlölve – ha pedig nemzetiségnek vallja magát, mint zsidó és mint nemzetiség lesz gyűlölve, de elveszíti azt a támaszt is, mit a magyar nemzetiséghez tartozandósága jelent. A plus gyűlölet mindenképpen kijár részére, csakhogy fokozottabban, ha külön nemzetiségnek vallja magát.”³¹

A vita résztvevői abban egyetértettek, hogy a szláv többséghez való alkalmazkodás alternatívája az adott helyzetben és időben nem volt reális, viszont nem zárták ki annak a lehetőségét, hogy idővel a zsidóság eltávolodhat a magyar kultúrától, ami egyben az új állam kultúrkörébe történő beilleszkedést is magával fogja hozni. Ettől függetlenül, 1922-ben a szabadkai zsidóság mérvadó gondolkodói elutasították az önálló nemzetiségi gondolatot, illetve a szerb politikai és társadalmi elitbe történő betago-lódás lehetőségét, s továbbra is a magyarság mellett álltak ki. Ennek köszönhetően a későbbiekben tevékenyen részt vállaltak a magyar kisebbségi politizálás előkészítésében, az azzal járó szellemi vitákban, és ott találjuk őket a Magyar Párt megalakulásánál is. Már 1922. január 29-én, a Magyar Párt szabadkai tagozatának előkészítő ülésén az első sorokban ült többek között Fischer Jákó, Rabstein Mátyás, Milkó Izidor, Havas Emil, Klein Izidor és az októbrista emigráns Dettre János is.³²

³⁰ *Bácsmezei Napló*, 1922. január 21.

³¹ *Bácsmezei Napló*, 1922. február 5.

³² *Bácsmezei Napló*, 1922. január 30.

Összegzés

Az impériumváltást követően az új államhatalom felismerve a zsidóságnak a társadalmi, gazdasági és szellemi életben betöltött pozícióit, illetve azt, hogy ezek elsősorban a magyar érdekérvényesítést szolgálhatják, már az államberendezkedés első szakaszában igen kombattáns módon lépett fel a zsidó közösségnek a keresztény magyarokról történő leválasztása érdekében. Az erőszak különböző formái a nyílt pogromokon keresztül a kirekesztések, kiutasítások, letartóztatások és megfélemlítések különböző változataiban öltöttek testet, s különösen heves volt az oktatási intézmények vonatkozásában, ahol az új hatalom – akárcsak a magyarok esetében – már-már frontális támadást intézett a zsidók és a keresztény magyarok szétválasztására, amire a törvényi keretet a Pribičević oktatási miniszter által bevezetett ún. névelemzési rendelet teremtette meg.

Az impériumváltás első időszakában, tehát 1919 és 1922 között a szabadkai zsidóság kénytelen volt szembesülni a kettős kisebbségi – vallási és nemzetiségi – lét kihívásával. Tegyük hozzá, az új hatalomnak éppen ez is volt a célja, mivel felismerte, hogy a két, nyelvében, gondolkodásában azonos közösség szétválasztása elősegíti a kisebbségbe került magyarság társadalmi, gazdasági és szellemi pozícióinak erodálódását. A közép- és felső réteget, illetve az értelmiséget megtörő, leépítő és az azt gyengítő hatású erőszak a kiutasításokban és az optálás visszasságaiban öltött elsősorban testet.

Ebben a légkörben a zsidóság gondolkodói egymással is heves vitákat folytatva alapvetően két lehetséges stratégiát vázoltak fel. Az első felfogás szerint a szabadkai/délvidéki zsidóság csupán vallásában tért el a magyarság keresztény tömegeitől, gondolkodásmódjában, kultúrájában és értékfelfogásában nem, így természetszerűleg szükséges a magyarság melletti további kiállás, annál is inkább, mert az önálló nemzetiség előtérbe helyezése egyrészt a zsidóság számaránya, másrészt pedig vallása miatt kettős támadási felületet adhatott az unitárius és nemzetállami révületben tobzódó, azt akár erőszakkal is megvalósítani kész belgrádi hatalmi elitnek. Ez volt az oka annak, hogy a zsidóság politikai aktiválódását Stern és Fischer a magyarság sorain belül tartotta reálisnak.

A másik felfogás alapjaiban a cinonizmus talaján állva az önálló zsidó nemzetiség felvállalását és a külön zsidó politikai szerepvállalást szorgalmazta, távlati jövőként megfogalmazva az önálló zsidó állam létrehozásának a szükségességét is.

A vizsgált korszakban a többségi szláv kultúrkörbe történő integrálódást és asszimilálódást mindkét felfogás képviselői korainak tartották, bár azzal számoltak, hogy idővel ennek a bekövetkezte elkerülhetetlen.

E kettős kényszerpályán a zsidóság legjelentősebb képviselői végül az első opció mellett kötelezték el magukat, s tevékenyen részt vállaltak a

magyar kisebbségi politizálás előkészítésében, szellemi vitáiban és az első sorokban voltak a Magyar Párt megalakulásánál is.

Bár a szabadkai zsidóság prominens képviselői később különböző életpályát futottak be, különböző kapcsolatrendszerrel építettek ki, sorsuk többnyire közös volt. Az újabb impériumváltáskor zsidó származásuk miatt azonnal a magyar hatóságok látókörébe kerültek. Magyarország 1944. márciusi náci megszállását követően nagy részük nem élte túl a koncentrációs táborokat, míg a túlélőkre újabb megaláztatás várt. Olyan eset is előfordult, hogy az új jugoszláv hatalom vagy nemzetüktől és vallásuktól tiltotta el, vagy állam- és népellenségévé nyilvánította őket. Vagyonukat pedig kivétel nélkül, minden esetben nacionalizálták. Ilyen körülmények között a túlélők többsége az Izraelbe történő kivándorlás mellett döntött, maguk mögött hagyva egy olyan úrt, melyet a város gazdasági és szellemi élete a máig nem tudott pótolni. Erkölcsi, anyagi kárpótlásuk, történelmük megírása a mai napig nem történt meg.

Forrás- és irodalomjegyzék

- A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, 2004
- Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Budapest, 1995
- Delić, Dušan: Kratak pregled istorije subotičkih Jevreja i njihovog doprinosa razvoju grada. In: *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*, 5. Beograd, 1987
- Dimić, Ljubodrag: *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*, knjiga 3. Beograd, 1997
- Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, 1989
- Gotesman, Tibor, Libman, Emil, Mačković, Stevan (szerk.): *Istorija subotičkih Jevreja. Rukovet*, Subotica, broj 4–5/1994.
- Janjetović, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva – Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd, 2005
- Mačković, Stevan: *Industrija i industrijalci Subotice (1918–1941)*. Subotica, 2004
- Mesaroš, Šandor: *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*. Novi Sad, 1981

Internetes hivatkozás

<http://karadyviktor.uni.hu/keret.cgi/?zsidotarsadtort/NEPESSEG18801910.htm>
(letöltés ideje: 2013. január 5. 18:47).

Levéltári források

IAS (Istorijski arhiv Subotice), Szabadkai Levéltár:
F:047. Gradsko poglavarstvo – Subotica (1918–1941); (1901)1918–1942(1942)

Napilapok

Bácsmegyei Napló (1922–1923)
Neven (1919)